

УДК 930:929Антонович

Костянтин КОНДРАТЮК

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА

Окреслено світоглядні та історичні погляди В. Антоновича. Зазначено, що дослідник найбільшу увагу зосередив на історії українського козацтва, гайдамацького руху, соціальних та церковних відносинах, історії Литовської держави.

Ключові слова: Володимир Антонович, світогляд, історичні погляди.

Володимир Боніфатійович Антонович (1834–1908) народився в містечку Махнівці Бердичівського повіту Київської губернії, в польській родині, але дитинство провів серед українців. У Київському університеті, медичний факультет якого він закінчив у 1855, а історико-філологічний – у 1860 році, Антонович став одним з найактивніших діячів польської партії. Але в 1861 р. розірвав з нею і опублікував у часописі “Основа” свою славнозвісну “Сповідь”, яка стала маніфестом українського громадського руху другої половини XIX століття.

Після закінчення університету В. Антонович протягом кількох років викладав латинську мову та історію в Першій Київській гімназії і кадетському корпусі. Від 1863 р. почалася його плідна діяльність у Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів на посаді секретаря, а потім – головного редактора її численних видань. У 1870 р. за монографію “Останні часи козацтва на правій стороні Дніпра” йому було присуджено вчений ступінь магістра, і він став викладачем Київського університету (затверджений професором у 1878 р.). Впродовж багатьох років (1881–1887, 1896–1898) Антонович керував історичним товариством Нестора-літописця, активно співпрацював у журналі “Киевская старина”.

Постать Антоновича як вченого і ще більш як громадського діяча досить складна і суперечлива. Але перед нами постає особистість, чия невтомна, наполеглива праця є взірцем виконання свого професійного та громадського обов’язку. Ми бачимо перед собою невтомного шукача історичної істини, дивуємося фантастичній працездатності вченого. Заслуговує поваги та послідовність, з якою він стверджував та протягом всього життя відстоював свої погляди, переконання й ідеали.

Дослідники творчості Антоновича звернули увагу на близькість його думок і розуміння ним загального історичного розвитку до тих, що з’явилися у французькій історіографії епохи формування раціоналізму в філософії і лібералізму в політиці. Антонович у своїй автобіографії писав, що на його світогляд вплинули ідеї французьких філософів XVIII ст. – Монтеск’є, Руссо і Вольтера, з чиїми творами він познайомився ще змолоду.

Про світоглядні переконання Антоновича влучно висловився М. Грушевський, який писав: “Роль культури в народнім життю ставив він (В. Антонович)

незвичайно високо; політичну роботу без культурних підстав вважав він будовою на піску. Історичні біди і незгоди, пережиті українським народом, він готов був признавати наслідком передусім малої культурности українського суспільства, браку української інтелігенції, культурного і політичного виховання і в культурі, збільшенню освіти, знання, свідомости бачив він одну дорогу до направи долі нашого народу. Глибоко переконаний еволюціоніст, він не вірив не тільки в успішність революційної тактики, а й взагалі в можливість різких скоків, перемін, і міряв перспективи поступу суспільного і національного довгими віками, не піддаючи ся оптимістичним надіям навіть найбільше злудливих моментів нашого життя”¹.

Світогляд Антоновича як історика сформувався на рубежі 60-х років. На відміну від своїх сучасників – М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, О. Лазаревського, чия наукова діяльність зазнала безпосереднього впливу російської культури, Антонович прийшов до української історичної науки, будучи вихований насамперед на культурі польській та французькій. І це виразно позначилося на його творчості. Саме тому М. Драгоманов та М. Грушевський неодноразово називали Антоновича “першим європейцем української історії”, підкреслюючи цим орієнтацію вченого на західноєвропейську наукову думку. Справді, студіювання Антоновичем класиків світової історії О. Тьєррі, Ф. Гізо, А. Токвілля, Л. Блана, Г. Бокля, Л. Ранке не могло пройти безслідно й наклало свій відбиток на зміст його наукових праць. При цьому в галузі методики історичного дослідження вчений не тільки сприймав головні постулати західноєвропейської історіографії, а й критично переосмислював їх. Так, у вступній лекції в Київському університеті 60-х років Антонович зазначав: “Говорячи про важливість об’єктивізму в історії, згідно з теорією Л. Ранке, – то я чітко відрізняю безпристрасність від безстрастності. Вимагати від історика безбарвності, відсутності особистих переконань, індиферентизму по відношенню до своєї народності означало б принизити науку і разом з тим, вимагати негідного і неможливого”².

Антонович розумів світовий історичний процес як розвиток, боротьбу відносин і зустріч певних сил, начал і провідних ідей, що створюються соціальним оточенням на біологічній, чи точніше, на антропологічній основі. Щоби збагнути ті сили треба, на його думку, вивчити і з’ясувати антропологічні, географічні, історично-побутові обставини, в яких перебував народ.

Відзначаючи роль кожної з цих причин в утворенні провідної ідеї народу, Антонович відмовлявся від моністичного зведення до однієї первісної, залишаючись прихильником думки про взаємну залежність і плюралістичне розуміння факторів історичного розвитку.

Провідна ідея (дух народу), яка проймає його історичний розвиток, невід’ємна від життя народу з найдавніших часів його організованого існування. Раз з’явившись, вона постійно зазнає на собі різних впливів, перешкод, вона то стримується у своєму розвитку, то отримує сприятливі умови і виявляється у розквітливих, повних формах. Такий розвиток провідної ідеї і становить, на думку Антоновича,

¹ *Грушевський М.* Володимир Антонович, основні вдеї його творчості і діяльності / М. Грушевський // Записки українського наукового товариства в Києві. – Київ, 1908. – Кн. 3. – С. 11.

² *Киян О.* Життєвий та творчий шлях В. Антоновича / О. Киян // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 72.

історичний процес. Суспільне життя формується в залежності від провідної ідеї народу, а також від рівня його свідомості, культури й освіти. Тільки при високому рівні народної освіти можна дійти до найкращого втілення провідної ідеї, а при низькому культурному рівні мас усякі спроби організувати по-новому суспільне життя будуть марними і безрезультатними.

Маючи таку філософію історії, Антонович деякі історичні явища кваліфікував як вияв народного духу того чи іншого народу. Так, феодалізм він вважав соціальною категорією, притаманною виключно германським народам, і в своїй праці з історії Литовської держави трактував це поняття як явище, цілком запозичене литовцями під впливом оборонної необхідності (агресія Тевтонського ордену)³. У той час общину він розглядав як одну з провідних ідей слов'янських народів⁴.

Для підтвердження головних засад своєї філософії історії Антоновичу потрібно було насамперед довести, що й український народ мав тільки йому притаманні провідні ідеї. Але без узагальнень у галузі зовсім не розробленої тоді соціальної психології та визначення таких понять як: нація, національний характер, національна ідея тощо, позитивно розв'язати це питання було практично неможливо. В. Антонович взявся за цю справу. У своєму лекційному курсі з питань українознавства, який читав нелегально на початку 80-х років (його фрагменти без відома історика надрукував один із слухачів – О. Кониський у Галицькій “Правді” під псевдонімом Низенко⁵), а також у статті “Об украинофилах и украинофильстве”⁶, історик робить перші кроки в цьому напрямі. Раціоналіст і природник за своєю першою фаховою освітою, учень знаменитого французького антрополога Топінара (під час однієї із закордонних подорожей Антонович тривалий час працював в його паризькій лабораторії), він у визначенні поняття “національність” практично все зводить до елементів лише антропологічного та психологічного характеру. “Національністю, – пише історик, – ми називаємо сукупність антропологічних, етнографічних і духовних признаков, якими одна група людей відрізняється від інших”⁷. На основі цього твердження Антонович і будував свої міркування з приводу докорінної відмінності українського народу від російського і польського, насамперед в етнопсихологічному аспекті.

За такі думки Антоновича в радянські часи вважали націоналістом. Однак прагнення історика до виділення українців з-поміж інших слов'янських народів аж ніяк цього не заслуговують. Тим більше, що екскурси в історичне минуле на засадах антропології та психології привели вченого до думки, що український народ не можна розглядати як однорідне явище. І серед українців він виділив три типи, кожний з яких істотно відрізняється. “Народність наша, – пише історик, – складається з трьох явно виражених типів: південно-західний галицький, північний та український”. Проаналізувавши географію розміщення кожного з них, Антонович зробив висновок, що “галицький тип відрізняється здатністю до найширшої

³ Див.: Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда: монография. – Киев, 1885. – Т. 1. – С. 43.

⁴ Див.: Антонович В. Акты о казаках / В. Антонович // Архив Юго-Западной России. 1863. – Ч. 3. – Т. 1. – С. 3–4.

⁵ Три національні типи народів // Правда. – Львів, 1888. – Річн. 19. – Вип. 3. – С. 157–169.

⁶ Україна. – 1929. – № 6. – С. 50–86.

⁷ Записки В. Антоновича в справі обмежень української мови // Записки наукового товариства в Києві. – Київ, 1908. – Т. 3. – С. 37.

ініціативи, прагненням до зближення з західними культурними народами, стійкістю в збереженні своїх національних особливостей”. Значно менше позитивних рис знаходить він в українському типові, який особливо виділяється з-поміж інших гарячістю, завзяттям, у якого ініціатива нерідко передуює думці. Північний тип українського народу Антонович характеризував як політично-індиферентний, у якого абсолютно відсутня ініціатива.

Розвиваючи тезу про політичну байдужість, начебто властиву більшості українців, Антонович робить необгрунтований висновок стверджуючи, що цей народ може бути зачислений до категорії “недержавних націй”. На думку Антоновича, творити державне життя український народ виявився нездатним, бо вся його енергія пішла на відстоювання свого внутрішнього не політично-державного, а соціального, громадського устрою. Ось чому, наголошував він, прояв українського духу, провідних ідей потрібно шукати саме тут.

Проаналізувавши суспільне життя українського народу, Антонович зауважує, що його провідною ідеєю є “принцип вічовий, принцип широкого демократизму і признання рівного права політичного задля кожної одиниці суспільства”⁸. Однак втілити в життя свій “одвічний демократизм” українцям ніколи не вдалося сповна. Причина цього, на думку історика, – недостатність запасів культури як народу в цілому, так і його вождів. Найпереконливіше підтвердження своїх висновків Антонович знаходив у визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького, коли “історичні обставини сприяли найліпше, одначе увести в життя провідну ідею українському народу не довелося, бо на те не стало культурного розвитку, переконань та витривалості”⁹.

Під кутом зору цих положень Антонович і розглядав весь історичний процес в Україні. Антиноміст, один з перших істориків, що пов’язували назву “Русь” із слов’янським племенем полян, він, всупереч польській та російській історіографії, з передових позицій вирішував питання про генетичний зв’язок історичного процесу в Україні в добу пізнього середньовіччя з історією Київської Русі¹⁰. Антонович першим запропонував для практичного вжитку термін “Україна-Русь”, який мав не лише утверджувати наступність історичного минулого і сьогодення, а й згадкою про старі часи сприяти консолідації українського народу, штучно розділеного кордоном між Австрією і Росією.

Періоду історії Київської Русі (IX–XIII ст.) Антонович дав в цілому досить позитивну оцінку, оскільки вважав, що в той час український народ значно еволюціонував, особливо в галузі культури та суспільного життя. Але історик не сприймав ті часи як ідилію. Виходячи зі своєї концепції “боротьби ідей”, він стверджував, що і тоді спостерігалось гостре протистояння “громади” і “дружини”, тобто демократичних та централістичних тенденцій у сфері суспільно-політичного життя. Всі симпатії історика були на боці громади, основні засади якої (вічове вирішення справ та рівноправність членів) він вважав за той споконвічний ідеал суспільного життя, “до якого постійно, іноді суто інстинктивно, прагне український народ”.

⁸ Антонович В. Про козацькі часи на Україні / В. Антонович. – Київ, 1991. – С. 18.

⁹ Там само. – С. 19–20.

¹⁰ Антонович В. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362–1569) / В. Антонович // Киевская старина. – 1882. –

Вистоявши у боротьбі проти князівсько-дружинного елементу, чому сприяла навала татаро-монголів, які розігнали місцеву знать з насиджених місць, громада, за Антоновичем, продовжила своє існування і в період литовської доби. Вона адаптувалась до нових історичних умов і отримала своє продовження в організаційних основах українського козацтва, церковних братствах, копних судах. Однак на перешкоді руху українського народу до свого ідеалу стала Люблінська унія 1569 р. Запровадження після її укладення шляхетського устрою в Україні призвело до руйнування тут громадського ладу. Проте викоренити “вольності громад” шляхті так до кінця і не вдалося. З людей, незадоволених чужими, непритаманними українському життю порядками, утворилося запорозьке козацтво. У ньому з новою силою акумулювалася ідея демократизму. На думку Антоновича, в організаційних основах Запорізької Січі, які ввібрали в себе кращі риси староруської громади, є причина її популярності серед українського народу.

З часу оформлення Запорожжя починається новий виток української історії, в якому основним є боротьба двох елементів: аристократичного (шляхта) та вічового (козацтво). Козацтво містило українську національну ідею, але в ній була одна хиба, що і спричинила невдачу. Козацькі рухи ставили перед собою лише завдання збереження вузько козацьких прав, ігноруючи права стану кріпацького, тобто не рахуючись з усією масою українського народу. Отже, поки в XVI та в першій половині XVII ст. козацтво змагало переважно за свої станові військові права, воно не мало належного успіху, а коли воно заклиало до боротьби селянські маси, то тоді вони разом здобувають перемогу. Проте козацькі гетьмани і старшини після звитяги йдуть знову до мети вузької, групової, вони хочуть із себе створити нове шляхетство на взірць польського. Народ відчув і зрозумів ці тенденції інстинктивно, його довіра до козаків почала падати, щезати.

Кульмінаційному моменту козацької боротьби, коли відбувся союз козацтва з народними масами – Хмельниччині, Антонович не присвятив великої історичної праці, однак оригінальні думки з цього приводу висловив. На думку історика, Хмельницький не був проіннятий народними ідеалами, й не розумів іншого суспільного ладу, крім того, в якому він виріс і який був йому відомий. Але Антонович зазначав, що хиби Хмельницького і недостатнє усвідомлення ним можливостей епохи та інтересів народу, коренились не в характері чи особистому інтересі Хмельницького, а були виявом загального розумового і суспільного рівня розвитку українського народу в ту епоху.

Без достатньої освіти і культури, на думку Антоновича, не може скластися ідея нових громадських форм, не може вирости новий політичний устрій. Тому робив помилки Хмельницький, тому і Хмельниччина не привела до створення нових суспільних форм життя, які були б кращими і поступовішими, порівнюючи їх з попередніми відносинами. Дехто із сподвижників, послідовників і наступників Хмельницького, на думку Антоновича, пробував стати на демократичний ґрунт, спираючись на народний інстинкт, але недостатня громадська підготовка народу не дала тим діячам змоги як слід сформулювати свої устремління. Вони мусили б або як Мартин Пушкар і Іван Попович впасти в нерівній боротьбі, або приневолені стати демагогами, як Брюховецький, або, нарешті, після неймовірних зусиль мусять визнати свої прагнення, як П. Дорошенко, нездійсненими.

Протягом майже двох століть після Переяславської Ради 1654 р. “ідея демократизму”, на думку Антоновича, йдучи всупереч інтересів Московської держави та провідної ідеї російського народу (абсолютизму), переживала в Україні стан летаргії. Й лише нова українська інтелігенція в особі Кирило-Мефодіївського братства зумовила її пробудження. Безпосереднім продовженням цього процесу був громадівський рух другої половини XIX ст.

Як дослідник історичного минулого, Антонович найбільшу увагу приділив історії українського козацтва, гайдамацькому рухові, соціальним та церковним відносинам, історії Литовської держави. Вже в першому виданні історичного характеру – “Актах о казаках”, більшість з яких було почерпнуто з Київського центрального архіву й опубліковано в “Архиве Юго-Западной России” з об’ємною вступною монографією, Антонович виступив як представник позитивістського документального напряму в розробці історії України.

Викладені в “Актах о казаках” погляди на історію українського народу вчений розвинув в низці наступних досліджень. Серед них виділимо такі фундаментальні праці: “Акты о гайдамаках” (Архив Юго-Западной России. Ч. III, т. 3. К., 1876); “Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России” (Там само, Ч. IV, т. 1, К., 1867); “Акты о городах 1432–1798” (Там само, Ч. V, т. 1. К., 1869); “Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVIII столетии” (Там само, т. 2. К., 1870); “Акты об унии и состоянии православной церкви с половины XVII ст.” (Там само, т. 4. К., 1871); “Акты, относящиеся к истории заселения Юго-Западного края” (Там само, ч. IV, т. 1) та інші. Вже з одного переліку тем, обраних Антоновичем для дослідження, можна помітити, що історик ігнорує життя і діяльність окремих осіб та політичні проблеми. Натомість його увагу привертала масові суспільні явища. Такий підхід був зумовлений тим, що в другій половині XIX ст. в історичній науці під впливом позитивістського напряму в філософії виникла тенденція до активнішої розробки проблем соціальної історії, й Антонович усю свою увагу зосередив на збиранні та обробці актового матеріалу, який особливо сприяв розв’язанню цієї проблеми стосовно історії України.

Отже, В. Антонович як історик і ідеолог українського національного руху другої половини XIX ст. вирішив ті теоретичні завдання, які довершили конституцію українського народництва: поєднав проблему тисячолітньої тягlosti української історії з ідеєю про споконвічне існування громади – як органічно української форми організації народного життя. Громада, яка за Антоновичем, була найсуттєвішим явищем суспільного життя демократичної України-Руси, перетривавши литовську добу, вилонила зі себе козацьку суспільну формацію. Обґрунтовуючи безперервність українського історичного процесу, Антонович головну увагу приділив литовській добі. На той час це був майже невідомий етап історії України, а тому найслабкіша ланка в ланцюзі національного буття. Етапною для українства стала книга “Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти Ольгерда” (1877–1878).

В. Антонович після смерті М. Максимовича продовжив дискусії з “погодінською теорією”. Визначальною у пріоритеті тези про автохтонність українсько-етнічного населення Наддніпрянщини з часів Київської Русі стала праця історика “Киев, его судьба и значение с XIV по XVI ст.” (1882). У цій монографії Антонович

підсилив також ідею М. Максимовича про особливе, центральне місце Києва в українській історії.

В. Антоновичу належить виключна роль у науковому “відвоюванні” Правобережної України від Польщі. Не випадково О. Оглоблин називав його першим істориком Правобережжя. В. Антонович дуже вдало заперечив основну тезу польських істориків про культуртрегерську місію польської аристократії на Волині, Поділлі й Київщині. Він переконливо показав, що залюднення після татарської навали відбувалося без спеціальної ініціативи шляхти; спочатку селяни заселяли пустирі, а згодом з’явилися феодалі і їх закріпачували. Історик також довів, що т. зв. польська магнетерія XVI–XVII ст. була українською за походженням і до середини XVII ст. покатоличена. Одночасно дослідник на великому документальному матеріалі показав, що культуртрегерство поляків передусім зводилося до національного, соціального і релігійного гноблення українців (“О гайдамачестве” 1876 р.).

Були й інші проблеми, які досліджував Антонович у зв’язку з його визначальним світоглядним уявленням щодо місця української історії в контексті історії світової. А він, хоч і людина європейських ідеалів і цінностей, бачив шлях України відмінний і від “азійської” Росії, і від європоцентричності західнослов’янських сусідів. Декому, зокрема колишньому товаришеві, а згодом політичному антиподу М. Драгоманові ця риса Антоновича здавалася провінціалізмом. Насправді ж це було переконанням лідера Старої Громади в існуванні оригінального третього шляху розвитку українського етносу.

В. Антонович не вважав міський магдебурзький устрій позитивом для України, бо він не повторив чистоти експерименту заходу, і ментально, духовно був чужим українцям (“О городах в Юго-Западной России”, 1870 р.). Очевидно тому Антонович не сприймав унії (хоч сам і був хрещений як греко-католик і спирався у своїй акції в Галичині на греко-католицькі кола) та оцінював майже так само нетерпимо, як офіційні православні ортодоксальні історики (“Об Унии и состоянии православной церкви с II половины XVII до конца XVIII века”, 1871 р.).

Ще одна ключова проблема мучила Антоновича, яка, здавалося, однозначно свідчила про меншовартість українців, їх споконвічну залежність від росіян і поляків. Це проблема державності. Чи був Антонович бездержавником? Чи не хотів він дійсно української держави? Хотів і бажав, але не бачив швидких перспектив її реалізації, та й логіка нового народницького українського міфу зводила нанівець всі спроби успішного вирішення на теоретичному рівні цієї проблеми. Громадівська теорія в цьому питанні ставила непереборний бар’єр.

В. Антонович не був переконаним егалітаристом. У політичній, науковій, культурно-освітній діяльності він не відштовхував від українства верхні прошарки суспільства: поміщиків і буржуазію, а навпаки, заохочував їх до праці задля народу. Зауважимо, що поняття “народ” він не ототожнював лише з селянством.

В. Антонович був також визначним популяризатором української історії. Однією з кращих його праць у цьому жанрі є “Исторические деятели Юго-Западной Руси в биографиях и портретах” (1885). Вона містить десять біографічних нарисів, з яких дев’ять належали перу Антоновича (історичний портрет Б. Хмельницького написав для цієї книжки О. Левицький). Дещо пізніше з такою ж популяризаторською метою Антонович розпочинає видавати мемуарні матеріали. Так з’явилися

“Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси” в двох випусках. Перший з них охоплює XVI ст., другий – першу половину XVII ст. Головна її мета, за задумом Антоновича, дати підручник малодоступних джерел для практичного вжитку та першого введення у джерельне дослідження української історії.

Такий науково-популяризаторський аспект притаманний і публікаціям ученого в журналі “Киевская старина”. Більшість з них стали результатом його копіткої пошукової роботи в архівах Москви, Варшави, Львова, Ватикану.

В. Антонович став засновником української археології. Розкопками, археологічними реконструкціями і узагальненнями він займався впродовж усього творчого життя – понад 40 років. У 1871 р. він виступив на археологічному з’їзді в Петербурзі з доповіддю про українські кургани і відтоді став постійним активним учасником цих наукових форумів, які проводилися регулярно – раз на 3 роки. У 1893 р. опубліковано його монографію “Раскопки в земле древлян”, яка містила багатий матеріал і побудовані на цьому інтерпретації щодо побуту, господарства, торговельних відносин цього племені. Вчений склав археологічні карти Київської і Волинської губерній, які стали новою формою археологічних узагальнень.

Значним був внесок Антоновича і в українську етнографію. Разом з М. Драгомановим він підготував дві книги “Исторических песен малорусского народа” (1874–1875) – видання, яке було поетичною історією українців й відіграло визначну роль в українознавстві.

Велика заслуга В. Антоновича в підготовці цілої плеяди науковців – істориків. Для своїх учнів він детально розробив план досліджень історії Київської Русі по землях, які до неї входили. В результаті з’явилися монографії М. Дашкевича про Данила Галицького і Болоховську землю, Д. Багалія – про історію Сіверської землі, І. Линниченка – про Київське віче, М. Грушевського – про історію Київської і Турово-Пінської земель, В. Данилевича – про Полоцьку землю, М. Довнар-Запольського – про Дреговицьку і Кривицьку землі та ін.

Реалізація цієї програми стала фундаментом наступних узагальнень. “Можна сміливо сказати, що тільки після виконання всієї цієї величезної роботи дослідження й розроблення окремих частин української історії стало можливим для найвидатнішого з-поміж учнів Антоновича – для академіка М. Грушевського приступити до підведення підсумків, до синтезу нашого минулого в його капітальній “Історії України-Руси”. Не буде також перебільшенням сказати, що “коли б навіть Антонович не залишив ніяких власних творів, то вже одна ця велетенська організація наукового досліду української історії в працях його учнів запевнила б йому одно з найпочесніших місць в діях української науки”¹¹.

Роль В. Антоновича – історика добре визначив О. Гермайзе: “Антонович є передусім творець національно-української демократичної концепції України. Правда, незакінченої й довершеної пізніше: і тут Антонович самобутній мислитель, оригінальний вчений і творець нових ідей. Спроба створення української концепції історії України – головна заслуга Антоновича”¹².

¹¹ *Дорошенко Д.* В. Антонович / Д. Дорошенко. – Прага, 1942. – С. 163.

¹² *Гермайзе О.* В. Б. Антонович в українській історіографії / О. Гермайзе // Україна. – Київ, 1928. – Кн. 5. – С. 29.

Константин Кондратюк. Исторические взгляды Владимира Антоновича

Очерчены мировоззренческие и исторические взгляды В. Антоновича. Отмечено, что исследователь наибольшее внимание уделял истории украинского казачества, гайдамацкому движению, социальным и церковным отношениям, истории Литовского государства.

Ключевые слова: В. Антонович, мировоззрение, исторические взгляды.

Kostiantyn Kondratiuk. Historical views of Volodymyr Antonovych

The article outlines outlook and historical views of Volodymyr Antonovych. It argues that the researcher focused his attention on the history of Ukrainian Cossacks, haidamak uprising, social relations, relations with the Church, and history of the Lithuania State.

Key words: Volodymyr Antonovych, outlook, historical views.